

„Reformáció és rend”

Trócsányi László igazságügyi miniszter előadása a Reformáció Gálaesten

Uránia Nemzeti Filmszínház, Budapest, 2016. október 16.

Elnök Püspök Úr, Püspök Urak, Nagytiszteletű Asszonyok és Urak, Hölgyeim és Uraim, Kedves Barátaim!

Nagy kiváltság számomra, hogy a reformációnak szentelt ünnepségen beszédet mondhatok. Felsorolni sem lehetne, mi mindennel tartozom egyházamnak, vagy ha mégis, akkor a lista rövid lesz: hitemet köszönhetem neki. Ebben minden benne van. Benne vannak szüleim is, akik első hirdetői voltak számomra ennek a hitnek.

Igazságügyi miniszterként szólhatok az állam- és jogrendről, azaz a közrendről. Hívő emberként megemlíthetem azonban, hogy a rendről nem csak jogi, politikai értelemben szólhatunk, hanem a lelkekben is rendnek kell lennie. Ha ott rend van, akkor lesz rend társadalomban, gazdaságban, közéletben. Ahogyan tavaly a Beckett Tamás emlékesten mondtam Esztergomban: a lelkiismeretnek a rendje a legfontosabb érték. Igazságügyi miniszterként azonban feladatom, hogy legyen véleményem az állam és az egyház kapcsolatában kívánatos rendről. Ezzel kijelöltem a következő negyedórám sarokpontjait.

Sajátságos, hogy a Biblia olyan öt könyvvel kezdődik, amelyek nagy része tulajdonképpen jogszabálygyűjtemény. Ez a Tóra, a mózesi törvény. Az Ószövetségből kibontakozó állam- és jogrend lényege, hogy a történelem Ura maga Isten. Ő közvetlenül kormányozza választott nép életét a teremtéstől az

ígéret földjére történő bevonulásig. Ez után, Sámuel első könyvében a nép királyt követel magának, hogy az uralkodjék rajta, mint minden más nép felett. Az Úr szkeptikus: Sámuel útján figyelmezteti a népet, hogy a királyság rabságot és elnyomást hozhat számára. **Az üzenet világos az Úr parancsaihoz való hűség a szabadság és függetlenség egyedüli valódi biztosítója.** Mózes még próféta, pap és fejedelem volt egy személyben. Dávid után azonban a lelki és a politikai hatalom egyre inkább elválik egymástól. A teokrácia megmarad, mert a királyi hatalom legitimitációját a felkenésből, azaz Istentől nyeri. Ám a próféták időről időre figyelmeztetik az uralkodó rétegeket, hogy ne a politikában, hanem az Úr szavában bízzanak, és hagyjanak fel a fennhéjázással és a szegények kisémmizésével.

A mózesi törvényekben vegyesen találhatók kultikus, polgári és büntetőjogi szabályok. Némelyik olyan szigorú, hogy ma is van, aki az Ószövetség Istenét kegyetlennek nevezi, és vele szembe állítja az Újszövetség irgalmas istenképét. Ez a hamis szembeállítás azonban az ószövetség fundamentalista olvasatára épül. Jézus betartotta a törvényt: „Nem azért jöttem, hogy érvénytelenné tegyem, hanem hogy betöltsen”. (Mt 5,17) ¹ A törvény beteljesítése pedig a szeretet.

Sem Jézus, sem az első tanítványok nem fordultak szembe sem a zsidó, sem a római állam- és jogrenddel. Pál a Római levélben egyenesen parancsolja a világi hatóságok iránti engedelmisséget. Mégis – vagy talán épp ezért - az akkori világ két legfejlettebb jogrendszere, a zsidó és a római együtt ítélte halálra Jézust, az Isten Fiát, majd üldözte tanítványait is. A keresztyénség első találkozása a joggal és az államhatalommal tehát rögtön a történelem legnagyobb *justizmordjával* végződik. Ez minden közhatalmat gyakorlót – pláne, ha keresztyén – alázatra int.

¹ Magyar Bibliatársulat újfordítású Bibliája, 2014.

A keresztyénség kromoszómáiban benne rejlik az állammal való potenciális konfliktus, az állam- és jogrenddel szembeni gyanakvás. Még Luther is azt találja mondani, hogy *Juristen, böse Christen*, azaz a jogászok rossz keresztyének. (Talán Pál apostolnak az intelme járt a fejében, aki az első korinthusi levélben óvja a híveket attól, hogy peres ügyeiket a közösség helyett bíróság elé vigyék.) Ezzel együtt jár a törekvés is az egyház részéről, hogy a **lelki és a világi-politikai rendet valahogyan összhangba hozza**. Ennek az összhangnak a keresése végigkíséri a keresztyénség történetét ezt az összhangot. A konstantini fordulat, a milánói ediktum (313) után ez elvileg könnyen mehetett volna: a császárok és más európai uralkodók innentől kezdve keresztények. **A lelki és a világi tekintély közötti ellentét azonban a keresztyén Európában is fennmarad**. Ambrosius bátran kitiltja a már keresztyén Theodosius császárt a milánói székesegyházból, amiért az hitszegő módon túszokat öletett meg egy lázadás nyomán. Beckett Tamást a keresztyén angol király keresztyén lovagai saját templomában az államrezon nevében ölik meg. Morus Tamás egy másik angol király dinasztikus érdekei miatt jut hasonló sorsra: mindketten a lelkiismeret mártírjai.

A világi és az isteni rend összehangolására többféle megoldási kísérletet látunk a történelemben. **Az első a teokrácia**. Ebben a modellben az uralkodó legitimitása Istentől ered. Igen ám, de akkor ki képviselheti a keresztyénséget: az egyház, vagy az uralkodó? Ez a kérdés gyötörte Nyugaton az ezer utáni néhány évszázadot. IV. Henrik császár télvíz idején Canossába zarándokol mezítláb VII. Gergely pápához, hogy elismerje maga fölött Róma püspökének hatalmát. Az ellentét azonban a középkor derekáig mégis fennmarad az investitúra háborúk, majd a pápák avignoni fogsága alakjában. A konfliktus sokáig egyazon vallás, egyazon egyház kebelén belül zajlott. De még késői példa is akad erre, amikor a katolikus Napóleon két egymás utáni pápát is fogságba vet. Az utóbbit, VII.

Piust részben azért, mert az nem volt hajlandó megáldani a császárnak az „eretnek” Anglia és Oroszország ellen vívott háborúit.

A teokratikus állameszmének megfelelő jog volt a *ius divinum*, amely az ókor végén, középkor elején a világi jellegű római jog helyébe lépett. Ez a nyugati kereszténység egész területén egyre több, nem csak egyházi életviszony szabályozására tartott igényt. **A skolasztikusok, különösen Aquinói Tamás már elmozdul a teokrácia eszméjétől.** Megjelenik nála az önálló államelmélet csírája: elismeri az állam önálló legitimitációját és autonómiáját, amennyiben az a közjót szolgálja. Ezzel párhuzamosan a római jogeszmé és jogtudomány is feltámad: a glosszátorok a XII. századtól kezdve a bolognai egyetemen tanulmányozzák és kommentálják Iustinianus császár római joggyűjteményét.

A Nyugat vallási térképét a középkor végéig egyetlen színnel ki lehetett volna satírozni. A reformáció megjelenése ebben gyökeres változást hozott. A Nyugat ezeröttszáz év után felekezetiileg ismét plurálissá vált. Ennek nem csak teológiai, hanem közjogi és nemzetközi jogi következményi is lettek.

A katolikus egyház kormányzata teokratikus és hierarchikus volt és maradt. A pápa feltétlen és korlátlan kormányzati hatalommal rendelkezik, akárcsak a püspökök a maguk egyházmegyéikben. A középkor vége felé számos eretnek mozgalom, majd végül a **katolikus egyházon belüli reformirányzat, a zsinati mozgalom** intézett kihívást ezzel a berendezkedéssel szemben. Az utóbbi azt tanította, hogy az egyetemes zsinat felette áll a pápának.

Van Bibó Istvánnak egy alig ismert, rendkívül szellemes és mély értelmű írása: „Ha a zsinati mozgalom a 15. században győzött volna....”. Ebben azzal a gondolattal játszik el, hogy hogyan alakult volna a nyugati világ eszme és politikatörténete akkor, ha a XV. század közepeén, Luther fellépése előtt a római katolikus egyházban a zsinati mozgalom győz, vagyis az az irányzat,

amelynek tanítása szerint az egyetemes zsinat a pápa felett áll. Ám nem így történt.

A XVI. és a XVII. századok a vallásháborúk kora lett. Míg végül az elviselhetetlenné váló erőszakot a *cuius regio, eius religio* elv elfogadása szorítja korlátok közé a német tartományokban 1555-től, a Nantes-i türelmi rendelet pedig Franciaországban 1598-tól. Erdély ekkor Európa szellemi élvonalában van: a vallásszabadságot először az 1568-as tordai országgyűlés foglalja törvénybe a négy „bevett vallás”, a katolikus, református, lutheránus, unitárius egyház számára. A vallás megválasztásának szabadsága még nem az egyént, hanem a közösséget illeti meg.

A lelki és világi rend közötti egyensúlyt Kálvin is kereste. Kedves olvasmányom az *Institúció*, különösen az új, Szabó püspök úr szerkesztésében megjelent új fordításban. A mű utolsó, huszadik fejezete *A polgári kormányzatról* szól. Kálvin az ember életében kétféle kormányzatot különböztet meg. Az egyik a „lélekben, avagy a belső emberben székel, és az örök életre vonatkozik”. A másik a „polgári intézményeket és a külső erkölcsi jogrendet érinti”. (Institutio 4.20.1.) Az utóbbi léte azonban éppen úgy isteni akaraton nyugszik, mint az előbbié. Ennek bizonyítására bőségesen idéz szentírási helyeket, különösen a Római levél 13. fejezetének híres sorait a fejedelmek kormányzati és büntető hatalmának isteni eredetéről. Kálvin ezt azokkal a kortárs anarchisztikus irányzatokkal vitába szállva fogalmazza meg, amelyek Krisztus lelki uralma mellett a világi állam- és jogrendet szükségtelennek vagy éppen károsnak látják. **A reformátor azt vallja, hogy az államhatalmat Isten rendelte, de ennek többféle formáját is megengedi.** A maga részéről Kálvin az „arisztokrácia és a polgári közrend” közös kormányzatát részesíti előnyben. (4.20.8.) **Kálvin a polgári kormányzat feladatává teszi, hogy ne csak az emberi, hanem a vallási viszonyokkal is törődjön. Sőt, minden államformának a „kegyesség” kell, hogy legyen az első gondja.** (4.20.9.) Az

államhatalom kötelességeinek sorában ezt követi az igazságosság, különösen a társadalmi igazságosság, a szegények, az özvegyek, árvák és jövevények oltalmazása, s csak ez után a közrend belső és külső védelme, majd az adóztatás, a jogszolgáltatás. A hatalomnak a legitim erőszakot is önmérséklettel, erkölcsösen, méltányossággal, a bosszúvágyat kiküszöbölve kell gyakorolnia. **A tisztelet nem csak az arra méltó, hanem minden fejedelemnek kijár.** „Az istentelen király Isten haragja a földön”, akit, még ha alávaló is, alattvalóinak meg kell becsülniük. (4.20.25.) Ám a mű végén minden a helyére kerül. **Bármilyen fejedelem, kormányzat parancsa semmis, ha isteni parancsba ütközik.** Vannak ugyanis olyan feltétlen értékek, amelyeknek érvényessége nem függ a többség-kisebbség változó erőviszonyaitól.

Kálvinnál tehát egyház és állam szorosan összefonódik. A „polgári kormányzás célja az..., hogy ápolja és fenntartsa Isten külső tiszteletét, védelmezze az egészséges kegyes tanítást és az egyház jó állapotát oltalmazza, életvitelünket egybeigazítsa az emberi társadalommal, hozzá szabja erkölcsünket a polgári rendhez, ... s fenntartsa a közbékességet és a köznyugalmat”. A reformáció megjelenése így önmagában nem változtat az államhatalom szakrális legitimitásán. **Ami változik a korábbiakhoz képest, az a demokratikusabb, egyre inkább a közösségek önkormányzatára épülő egyház és államszervezés.** Kálvin Genf közéletében ugyanolyan szenvedéllyel vett részt, mint a szorosan vett egyházi ügyekben. Sok esetben prédikációja is politikai cselekménynek számított. A lelkészek nem csak Isten és az evangélium szolgálatára, hanem a városi hatóságok tiszteletére is fogadalmat tettek. Kálvin egyházi törvénykönyvét a genfi városi tanács szavazta meg és szentesítette: a törvénykönyv társadalmi kérdéseket (uzsora, trágár beszéd, ledér tánc, stb.) is szabályozott.

A reformáció korában az egymásnak feszülő valamennyi szellemi és vallási irányzat a Bibliára hivatkozva érvelt. Ez azonban előkészítette az utat a

szekularizáció számára. Ha vallási igazságok rivalizálhatnak egymással Európában, akkor ezek óhatatlanul relativizálódnak is. Fokozatosan kiszorulnak az állam- és jogrend alakításából. A kálvini fordulatnak a politikatörténeti következményét Bibó István így fogalmazta meg 1947-es akadémiai székfoglalójában: „...az üdvösségért viaskodó ember személyes és közvetlen erőfeszítésének az előtérbe helyezésével és a pápai és dogmatikus tekintélyek lerontásával az individualizmusnak és kritikának olyan folyamatát indította meg, melynek hatása ... az állam tekintélyével szemben is hamarosan érvényesülni kezdett.”

A felvilágosodás már társadalmi szerződéssel magyarázza az állam- és jogrend eredetét. Ezt a szerződést fel is lehet mondani. Újabb cezúrát az 1789-es francia forradalom jelentett, amelynek erős vallás- és egyházellenes éle volt. A rákövetkező két évszázad a szekularizáció, az állam és az egyház szétválasztásának jegyében telik. A közhatalom forrásává az isteni felhatalmazás helyett az egyre demokratikusabb módon kifejeződő közmegegyezés válik. Egyre több ember számára lesz viszonyítási ponttá a vallás helyett a tudomány, a nemzet, a társadalmi osztály.

A keresztyén Európa a teokráciától és az államegyháztól eljut a laicitásig és a szekularizált államig. Ez a folyamat végbement protestáns és katolikus többségű államokban egyaránt. A református egyházak mindezt talán kisebb konfliktussal élték meg, mivel kevesebb helyen és kevesebb ideig voltak államegyházi szerepben.

Az inga azonban tovább lendült. A totalitárius rendszerek, a fasizmus, a náciizmus és a kommunizmus az egyházakban ellenséget, a szívek és elmék feletti uralom megszerzésének akadályát látta. Hazánkban a nyilas terror aratta az első mártírokat, így pl. a skót presbiteriánus Jane Heining-et Budapestről deportálták, miután nem akart elszakadni zsidó tanítványaitól. A háború utáni egyháztörténetet előbb a kommunista párt irodáiban, vagy az Andrássy út 60.

vallatóhelyiségeiben írták. Az egyházak szinte teljes vagyont államosították. 1956 után a kádári konszolidáció fordulatot hozott: a nyílt üldözés helyett a rezsim a kollaborálásra kényszerítést részesítette előnyben. Ennek teológiai megalapozására tett kísérlet volt a református egyházban a Kocsis Elemér püspök nevéhez fűződő „szolgáló egyház teológiája”. Ennek jegyében vállalt szerepet a „békemozgalomban”, a téveszesítés melletti agitációban, stb. A hitéletet egyébként a magánélet sáncai mögé száműzték, abban a reményben, hogy ott az egyház elhal.

Ma igazságügyi miniszterként arra keresem a választ, hogyan lehet az Alaptörvényben és a törvényeinkben újrafogalmazni állam- és egyház kapcsolatát.

A rendszerváltozás kora a szellemi pezsgés, az útkeresés ideje lett a társadalomban és az egyházakban egyaránt. A vallás- és lelkiismereti szabadság biztosítása és az állam és egyház szétválasztásával együtt megkérdőjelezhetetlen alapelvvé váltak. A hirtelen szabaddá vált légkörben született meg az 1990-ben az az egyházi törvény, amely európai összehasonlításban szinte példátlanul liberális szabályozást valósított meg. Az egyházi jogállás elnyeréséhez minimális tartalmi és formai követelményeket állapított meg: már száz ember is alapíthatott egyházat, s nyerhette el az ezzel járó nagyvonalú adó kedvezményeket. Ez számos visszaéléshez, biznisz egyházak létrejöttéhez vezetett. A szabadság mellett ez az együttműködés ideje is volt állam és egyház között. Az állam a történelmi egyházakkal még a kilencvenes évek második felében átfogó megállapodásokat kötött. Rendezni kellett az az államosított egyházi javak után járó kárpótlás ügyét. A megállapodások az államival azonos módon biztosították az egyházi oktatási, egészségügyi és más, közfeladatot ellátó intézményeinek finanszírozását, egyebek mellett a személyi jövedelemadó felajánlható egy százalékaiból.

A 2011-ben elfogadott új Alaptörvény összegezte, lezárta a rendszerváltoztatás korát. Felmerült az igény, hogy az egyházügyi szabályozást az új közjogi környezethez igazítsuk. A jogalkotó olyan új szabályozást kívánt elfogadni, amely a visszaéléseknek elejét veszi, és az állam és egyház(ak) közötti viszonyt alkotmányos örökségünknek megfelelőbb módon fejezi ki. Így fogadta el az Országgyűlés 2011-ben az új szabályozást. A jogalkotó szeme előtt kettős kívánalom lebegett. Egyrészt ne csorbuljon a vallás szabad gyakorlásának és az egyházak, vallási közösségek önszerveződésének jogai. Másrészt az állam szuverén, de jogállami módon eldönthesse, mely egyházakkal, vallási közösségekkel kíván együttműködni bizonyos közfeladatok ellátása érdekében.

A jogalkotó ezúttal sem lépett fel a csalhatatlanság igényével, amint nem tévedhetetlenek a törvény bírálói sem. Ismeretes, hogy a hatályos törvény megjárta a strasbourgi emberi jogi bíróság és a magyar Alkotmánybíróság fórumait is. Állam és egyház kapcsolatában a jogalkotó még nem mondta ki az utolsó szót, és talán nem is lehet ilyet kimondani. Az említett, a Kálvin által is keresett egyensúlyt lelki és világi rend között nem lehet egyszer és mindenkorra megfogalmazni. Európában is több, egymással párhuzamos modell létezik. Az egyik póluson ott vannak az államegyházak maradványai: a svéd, a brit és a görög, ahol bizonyos egyházak valamennyire kiemelt közjogi státust és bizonyos történelmi előjogokat élveznek. A másik póluson ott a francia laicitás, amely minden köteléket elvág állam és egyház között, és az utóbbit igyekszik távol tartani a közéletből. E kettő között pedig az együttműködésre épülő német modell, amelyhez a mi megoldásaink talán a legközelebb állnak. A párbeszédnek fent kell maradnia az érdekeltek között. Annál is inkább elvárható ez, minthogy az alapelvekben széles körű egyetértés mutatkozik: vallásszabadság, állam és egyház szétválasztása, de együttműködés is a közös érdekében, világos, a jogállamnak és a jogbiztonságnak megfelelő szabályok szerint.

A két rend, a kálvini kétféle kormányzat viszonya alapvető, nagy történelmi és üdvtörténelmi kérdés. Az igazságügyi miniszter, a kodifikátor és a földi jogalkotó szerepe ebben csak alávetés és erősen véges lehet. Tökéleteset nem alkothat, de törekedni köteles a tökéletességre, az Úr parancsát követve ebben is: „Ti azért legyetek tökéletesek, amint mennyei atyátok tökéletes.” (Mt 5,48) Csak ennek az eszménynek a szem előtt tartásával alkothatunk legalább emberileg megfelelőt és lehet nyugodt a lelkiismeretünk.

Köszönöm megtisztelő figyelmüket!